

تحلیل محتوا برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه از نظر میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در دانش آموزان

سولماز خادمی^۱

^۱ کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی امام علی، واحد مرودشت، ایران

نویسنده مسئول:

سولماز خادمی

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود دانش آموزان دوره متوسطه در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه صورت گرفته است. روش پژوهش تحلیل محتوای کمی بوده است. جامعه آماری در این پژوهش محتوای سه کتاب دین و زندگی دوره متوسطه به همراه کتب راهنمای معلم بوده است. تمام محتوای کتب مذکور مورد بررسی قرار گرفت و نمونه برابر با جامعه آماری بود. ابزار جمع آوری اطلاعات سیاهه محقق ساخته بر اساس مبانی نظری و پیشینه پژوهشی بوده است. روایی ابزار با استفاده از نظرات اساتید دانشکده علوم تربیتی مورد تایید قرار گرفت. واحد تحلیل جملات مندرج در متن کتب درسی و کتب راهنمای معلم بوده است. نتایج تحقیق نشان داد که در قسمت اهداف میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود دانش آموزان در سطح ضعیف قرار دارد و در قسمت محتوای کتب درسی و کتب راهنمای معلم میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود دانش آموزان در سطح خیلی ضعیفی قرار دارد از این رو پیشنهاد می شود که محتوای کتب مذکور توسط مولفین و برنامه ریزان کتب درسی مورد بازبینی و تجدید نظر قرار گیرد.

کلمات کلیدی: خلاقیت، تفکر انتقادی، ابراز وجود، برنامه درسی، محتوا.

مقدمه

برنامه های درسی باید متناسب با نیاز های فراگیران باشد تا یادگیری در آنها درونی شود از آن جایی که دین در تامین آرامش روانی و اجتماعی انسان نقش به سزایی دارد پاسخگویی به این نیاز ها می تواند کمک بزرگی به نوجوانان و دانش آموزان جهت کسب آرامش و حفظ سلامت روان آنان نماید. رشد شخصیت سالم و متعادل و شکوفایی استعداد های نوجوانان که در تعلیم و تربیت اسلامی مورد عنایت خاص قرار گرفته است در سایه تعلیم و تربیت صحیح و رشد همه جانبه تحقق می یابد.

کتاب درسی در نظام آموزشی متمرکز ایران، اهمیت ویژه ای دارد، به طوری که اغلب فعالیت های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می شود. (یارمحمدیان، ۱۳۹۵).

محتوا یکی از عناصر هر برنامه درسی است. محتوای برنامه درسی شامل دانستن، مهارت ها، فرایندها و ارزش هاست که دانش آموز در ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری با آن در تعامل قرار میگیرد. (نوریان، ۱۳۹۵).

تهیه و تدوین محتوای کتاب های درسی باید بر اساس اصول برنامه ریزی درسی می باشد. در این زمینه تناسب محتوا با نیاز ها، علایق و تجربیات زندگی دانش آموزان مورد توجه بوده، به علاوه برخی ضوابط عملی انتخاب محتوا پایه ای برای آموزش مداوم و فرصت مناسب برای فعالیت های یادگیری چندگانه بوده است. (مشایخ، ۱۳۸۹).

دست کم دو نوع محتوا در هر درس قابل شناسایی است، محتوای مکتوب که در واقع همان کتاب درسی است که توسط دانش آموزان مورد مطالعه قرار میگیرد و محتوای شفاهی که نوشته شده نبوده و شامل توضیحات معلم و نحوه تدریس وی در کلاس دس است. (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۵).

هر چه محتوای کتاب های درسی در فراهم کردن بستر مناسب برای پرورش تفکر پربارتر باشد، از سویی به آفرینش انسان های توانا، نوزا و نوآور کمک شایانی خواهد کرد و از سویی دیگر به حفظ استقلال، رشد و شکوفایی جامعه کمک موثری می کند. محتوا وسیله ای برای تحقق اهداف به شمار می آید به همین دلیل ضروری است که ویژگی آن با اهداف مورد انتظار تناسب داشته باشد محتوا زمانی جامعیت دارد که همه عناصر دانش، اطلاعات، مهارت های ذهنی، نیاز های اجتماعی، نگرش ها، ارزش ها، گرایش ها، مهارت ها را در بر میگیرد به خصوص در کشور ما که برنامه درسی متمرکز برای همه دانش آموزان تدوین می گردد باید به محتوا توجه خاصی نمود. (ملکی، ۱۳۹۵).

خلاقیت (creativity) از واژه انگلیسی (creat) خلق کردن و (creative) خلاق مشتق شده است. (توماس، ۱۳۸۰). در فرهنگ روانشناسی "سیلامی" راجع به خلاقیت چنین آمده است: خلاقیت همان تمایل و ذوق ایجادگری است که در همه افراد و در همه سنین به طور بالقوه وجود دارد و با محیط اجتماعی، فرهنگی پیوستگی مستقیم و نزدیک دارد شرایط مناسب لازم است تا این تمایل طبیعی به خودشکوفایی برسد. (شاه حسینی و کاووسی، ۱۳۹۶).

خلاقیت توانایی افکندن نوری تازه بر یک موقعیت، یک چالش یا یک مسئله است تا بدین وسیله امکان های جدیدی ایجاد شود که بیش از این آشکار نبوده اند (کولمن، ۲۰۰۵). افراد خلاق در مقابل "معیین" و (به ظاهر) "معلوم" متوقف نمی شوند، تحلیلی قوی دارند، عادت کرده اند به شیوه های باز و انعطاف پذیر فکر کنند و ذهنشان را دو قدم از اشیاء در شکل موجودشان جلوتر نگه دارند و افرادی منضبط و پیگیرند. خلاقیت نوع خاصی از بازیگوشی را می طلبد اما وادادن نیست. (وستون، ۱۳۹۳، ترجمه بوبری).

نگاهی به منابع معتبر مربوط به خلاقیت و نوآوری نشان میدهد که ریشه همه این اصطلاحات در نوع فکر و روش فکری انسان نهفته است. در حقیقت فرد خلاق کسی است که از ذهنی جستجوگر و آفریننده برخوردار باشد. اندیشمند کسی است که با نگاه به پدیده ها و امور جاری زندگی چیزهایی را میبیند که مردم معمولی نمی بینند و در نهایت از منابع و امکانات جدیدتر ترکیبی بسازد که از نظر دیگران امکان پذیر نیست. خلاقیت به کارگیری توانایی های ذهنی برای ایجاد یک فکر و یا مفهوم جدید است. به همین دلیل در بیشتر منابع اصطلاح خلاقیت و نوآوری با هم آورده می شود و به اعتقاد عده ای از صاحب نظران خلاقیت فرایندی معنوی و مرموز و غیر قابل توصیف شده است و به نظر عده ای دیگر خلاقیت دست نیافتنی می باشد. (خادمیان، ۱۳۸۸).

تفکر انتقادی شیوه ای از تفکر در مورد هر چیزی، محتوا یا مسئله ای است که در آن فرد کیفیت تفکر خود را به وسیله تحلیل ماهرانه، ارزیابی و بازسازی آن را بهبود و ارتقا می بخشد. فرایند منظم ذهن در تفکر، تحلیل، ترکیب و ارزیابی فعالانه و ماهرانه اطلاعات گردآوری شده از طریق مشاهده، تجزیه و تامل و استدلال که به عنوان راهنما عمل و اعتقاد فرد محسوب می شود را تفکر انتقادی می نامند. (فتحی آذر و همکاران، ۱۳۹۲).

تعریف دیگری که انجمن روانشناسی آمریکا (۱۹۹۰) ارائه کرده این است که ما تفکر انتقادی را این گونه درک می کنیم که باید قضاوت خودساخته و هدفمندی باشد که منجر به تفسیر یا تحلیل، ارزیابی و استنباط شود. علاوه بر این توضیحی را در بر می گیرد متکی به دلیل و مدرک، توضیح مفهومی، منظم و قانونمند با ملاحظات متنی که بر پایه آن قضاوت انجام شده است. (اسمیت و استوم، ۱۹۹۹، نقل از ملکی، ۱۳۸۶).

منظور از ابراز وجود توانایی ابراز خویشتن به صورت صحیح و مناسب، ارج نهادن به احساس و تفکر خود و شناخت نقاط قوت و ضعف خویشتن می باشد. (ساجدی، آتش پور، کامکار، صمصام شریعت، شماره سی و نه، ۱۳۸۸). میزان مهارت افراد در بیان احساسات خود شایستگی اجتماعی مهمی است. پل اکمن اصطلاح قواعد بیانگری را برای بیان هم رایی اجتماعی درباره این که کدام احساسات را در چه زمانی می توان به طور صحیح نشان داد به کار برد. (گلمن، ۱۳۹۶).

یکی از توانایی ها و مهارت های مهم فردی و اجتماعی ابراز صریح و شفاف احساسات، خواسته ها، امیال، افکار و نظرات خود بدون بی حرمتی و تجاوز به حقوق دیگران است که به آن قاطعیت، جسارت و یا ابراز خویشتن گفته میشود. (ساداتیان، ۱۳۹۵).

به دلیل اهمیت و جایگاه خاص کتاب دین و زندگی در نظام آموزشی ما و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی دانش آموزان و از طرفی اهمیت عزت نفس، مسئولیت پذیری و خود شکوفایی در دوره نوجوانی و در جامعه پژوهشگر را بر آن داشت که به بررسی میزان توجه به عزت نفس، مسئولیت پذیری و خود شکوفایی در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه بپردازد.

پیشینه تحقیق

فانقه آل آقا در سال (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی سال دوم راهنمایی از نظر سطوح خلاقیت گیلفورد به این نتیجه رسید که یافته های این پژوهش نشان داد که در کتاب علوم تجربی پایه دوم راهنمایی توجه به پرورش خلاقیت ذهنی (تفکر واگرا) ضعیف می باشد.

(2017) Thi Bich lieu Tran, Thi Nhat Ho, Sarah V. Mackenzie, Long Kim le در پژوهشی با عنوان تدوین معیارهای ارزیابی یک درس برای آموزش خلاقیت، به بررسی محتوای کتب آموزشی شیمی، تاریخ، زبان، ریاضیات و آموزش معلمان در پرورش خلاقیت بر روی دانش آموزان پرداختند و به این نتیجه رسیدند که محتوای مناسب کتب آموزشی می تواند در عملکرد مثبت معلمان تاثیرگذار باشد و هم چنین معلمان در پرورش خلاقیت دانش آموزان نقش به سزایی دارند. در پژوهشی که نوری زاده در سال (۱۳۹۳) با عنوان بررسی رابطه بین گرایش به تفکر انتقادی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان شهر مشکین شهر انجام داده است به این نتیجه رسید که رابطه معناداری بین گرایش به تفکر انتقادی با میزان پیشرفت تحصیلی دانش آموزان وجود دارد.

(2018) Eskja Vero, Edi Puka تحقیقی بر روی تعدادی از دانشجویان با هدف بررسی نقش دانشگاه به عنوان یک نهاد آموزشی برای تشویق جوانان به ابراز تفکر انتقادی پرداختند که طی آن به این نتیجه رسیدند که تفکر انتقادی باید بخشی از فرایند تدریس شود و در کتب ارائه شده به دانشجویان باید به این مولفه توجه بیشتری شود.

خانی و همکاران (۱۳۹۳) پژوهش خود را با عنوان تاثیر آموزش مهارت های زندگی (ابراز وجود) بر بهبود شاخص های سلامت روانی و کیفیت زندگی بیماران انجام دادند به این نتیجه دست یافتند که آموزش مهارت های زندگی می تواند در ارتقاء کیفیت زندگی افراد نقش مهمی داشته باشد.

(2018) Abdurrezzak Gultekin, Aysel A. Ozdemir, Funda Budak در پژوهشی به بررسی تاثیر آموزش جرات ورزی بر مهارت های ارتباطی داده شده به دانشجویان پرستاری پرداختند در این پژوهش به آموزش قاطعیت و تقویت ابراز وجود در دانشجویان در مهارت های ارتباطی این افراد با دیگران پرداختند در این پژوهش مشخص شده است که آموزش جرات ورزی و قاطعیت و ابراز وجود به گروه های تحت آموزش تاثیر مثبتی در مهارت های ارتباطی و پیشرفت آن ها در زندگی فردی و تحصیلی و اجتماعی آن ها دارد.

سوالات پژوهش

- ۱- تا چه میزان در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟
- ۲- تا چه میزان در اهداف مصوب برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟
- ۳- تا چه میزان در کتب درسی دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟
- ۴- تا چه میزان در کتب راهنمای تدریس دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟

روش شناسی پژوهش

روش کار در این پژوهش تلفیقی بود و در دو مرحله صورت پذیرفت. در مرحله اول روش توصیفی و بر اساس مطالعه مبانی نظری بود که سعی شد با جستجوی جدیدترین و مرتبطترین اطلاعات از بانک‌های اطلاعاتی و موتورهای جستجو و سایت‌های مرتبط با نیازهای خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود و مجموعه کتب و مجلات تدوین شده در رابطه با موضوع پژوهش مبانی نظری استخراج و دسته‌بندی شود و با توجه به منابع مؤلفه‌های نیازهای خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود جمع‌آوری و براساس این مؤلفه سیاهه تحلیل محتوا تدوین شد و شرایط و پدیده‌های مرتبط با موضوع مورد بررسی قرار گرفت.

در مرحله دوم از روش تحلیل محتوا استفاده گردید که این مرحله با توجه به جمع‌آوری اطلاعات به توصیف و تبیین آنچه در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه مربوط به مؤلفه‌های فوق است، پرداخته شد. در این قسمت با کمک سیاهه تحلیل محتوا که بر اساس مؤلفه‌ها تدوین شده مفاهیم، اصول و کلیه اجزاء برنامه‌درسی کتاب دین و زندگی دوره متوسطه مورد بررسی قرار گرفته و ارزشیابی شده و میزان و جایگاه مؤلفه‌های تدوین شده در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه مشخص گردید.

جامعه آماری در بخش دوم پژوهش، شامل کلیه برنامه درسی دین و زندگی در پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم دوره متوسطه در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ بوده است که توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی تألیف شده است. نمونه آماری در این پژوهش معرف و مساوی جامعه آماری بوده و حجم نمونه در این پژوهش با حجم جامعه برابر بود. ابزار پژوهش شامل سیاهه تحلیل محتوا کتب درسی و کتب راهنمای معلم می‌باشد که شامل مؤلفه‌های ابراز وجود، تفکر انتقادی، خودشکوفایی بوده است. با استفاده از سیاهه تحلیل محتوا، کتاب درسی دین و زندگی دوره متوسطه تحصیلی ایران مورد بررسی قرار گرفت. در مورد فراوانی‌های مشاهده شده در کتب درسی و کتب راهنمای معلم به تناسب حجم آنها توجه شده است، یعنی فراوانی مؤلفه‌های مطرح شده بر تعداد کل جملات تقسیم و سپس درصد آن محاسبه گردیده و با توجه به درصدهای بدست آمده نتایج مورد مقایسه قرار گرفت. سیاهه تحلیل محتوای برنامه درسی بر اساس بررسی کتب تدوین شده در راستای نیازهای اجتماعی و بررسی چندین پایان‌نامه درخصوص نیازهای اجتماعی در نظام آموزش و پرورش کشور تهیه شد.

این سیاهه پس از تهیه توسط ۱۰ تن از اساتید دانشگاه، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و نظرات آنها نیز در تدوین سیاهه اعمال شد (استفاده از روش دلفی و جمع‌آوری نظرات متخصصان و کارشناسان برنامه‌درسی) بنابراین از روایی محتوایی برخوردار است. برای بررسی پایایی در این پژوهش نیز، کار تحلیل محتوا توسط یک نفر از همکاران متخصص در رشته برنامه‌ریزی درسی نیز انجام گرفت که پس از انجام مقدار ضریب همخوانی بین اندازه‌گیری‌های مستقل حدود ۷۴٪ درصد برآورد شد که نشان از پایایی ابزار است.

یافته ها

سؤال اصلی پژوهش این بود که تا چه میزان در برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟

جدول شماره شماره ۱- (توزیع میزان توجه به نیاز های خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه)

اهداف	کتاب درسی			راهنمای معلم		
	دهم	یازدهم	دوازدهم	دهم	یازدهم	دوازدهم
خلاقیت	۳	۴	۰	۴	۴	۸
تفکر انتقادی	۳	۳	۰	۳	۱۰	۲
ابراز وجود	۱۶	۱۹	۲۸	۰	۶۳	۷۱
تعداد جملات مرتبط	۲۲	۲۶	۳۲	۰	۷۷	۸۱
کل جملات	۱۱۴	۹۱	۷۴	۱۵۰۲	۱۸۹۰	۳۴۵۹
درصد	۱۹.۲۹	۲۸.۵۷	۴۳.۲۴	۰	۴۰.۷	۰.۰۵

به منظور تحلیل برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه محتوای اهداف و محتوای کتب دین و زندگی و محتوای کتب راهنمای معلم مورد بررسی قرار گرفته است. در اینجا می‌توان به طور کلی اشاره کرد که با توجه به مجموعه جداول در بخش اهداف برنامه‌درسی دین و زندگی در پایه دهم تنها ۱۹.۲۶ درصد و در پایه یازدهم تنها ۲۸.۵۷ درصد و در پایه دوازدهم تنها ۴۳.۲۴ درصد و در بخش محتوا کتب درسی در پایه دهم تنها ۲۰.۹ درصد و در پایه یازدهم تنها ۰ درصد و در پایه دوازدهم تنها ۰ درصد و در بخش محتوای کتب راهنمای معلم در پایه دهم تنها ۲.۸ درصد و در پایه یازدهم تنها ۴۰.۷ درصد و در پایه دوازدهم تنها ۰.۰۵ درصد به مؤلفه‌های خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است.

در مجموع می‌توان گفت که در کتاب درسی دین و زندگی پایه دهم از ۱۱۴ جمله تنها ۲۲ جمله مرتبط با خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود می‌باشد و در کتاب درسی دین و زندگی پایه یازدهم از ۹۱ جمله تنها ۲۶ جمله مرتبط با خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود است و در کتاب درسی پایه دوازدهم از ۷۴ جمله تنها ۳۲ جمله مرتبط با خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود بوده است.

که این مطلب نشان دهنده این است که در قسمت اهداف در پایه دهم ۱۹.۲۶ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است. در قسمت اهداف در پایه یازدهم ۲۸.۵۷ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است. در قسمت اهداف در پایه دوازدهم ۴۳.۲۴ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است.

در قسمت کتب درسی در پایه دهم ۲۰.۹ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است. در قسمت کتب درسی در پایه یازدهم ۰ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است. در قسمت کتب درسی در پایه دوازدهم ۰ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است.

در قسمت کتب راهنمای معلم در پایه دهم ۲.۸ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است.

در قسمت کتب راهنمای معلم در پایه یازدهم ۴۰۷ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است. در قسمت کتب راهنمای معلم در پایه دوازدهم ۰۰۵ درصد به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است که این مطلب حکایت از توجه ضعیف نسبت به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه داشته است.

سؤال فرعی ۱- تا چه میزان در اهداف مصوب برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟

جدول شماره شماره ۲- (توزیع میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در اهداف برنامه درسی دین و زندگی دوره

متوسطه)

دوازدهم		یازدهم		دهم		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰	۰	۴۳۹	۴	۲۶۳	۳	خلاقیت
۵۴۰	۴	۳۲۹	۳	۲۶۳	۳	تفکر انتقادی
۳۷۸۳	۲۸	۲۰۸۷	۱۹	۱۴۰۳	۱۶	ابراز وجود
۴۳۲۴	۳۲	۲۸۵۷	۲۶	۱۹۲۹	۲۲	مجموع
۳۲		۲۶		۲۲		تعداد جمله های مرتبط
۷۴		۹۱		۱۱۴		تعداد کل جملات
۴۳۲۴		۲۸۵۷		۱۹۲۶		درصد

به منظور تحلیل اهداف، کتابهای راهنمای معلم موجود در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه مورد بررسی قرار گرفت. این تحلیل با استفاده از سیاهه تایید شده توسط اساتید انجام شده است. همان طور که در جدول مشاهده میشود، در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دهم ۱۹.۲۶ درصد و کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه یازدهم ۲۸.۵۷ درصد و کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دوازدهم ۴۳.۲۴ درصد به مؤلفه های خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است. در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دهم مؤلفه ی ابراز وجود با ۱۴.۰۳ درصد دارای بیشترین توجه و مؤلفه تفکر انتقادی، خلاقیت با ۲.۶۳ درصد کمترین توجه را دارا بودند. در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه یازدهم مؤلفه ابراز وجود با ۲۰.۸۷ درصد دارای بیشترین میزان توجه و مؤلفه ی تفکر انتقادی با ۳.۲۴ درصد دارای کمترین میزان توجه بودند. در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دوازدهم مؤلفه ابراز وجود با ۳۷.۲۴ درصد دارای بیشترین میزان توجه و مؤلفه ی خلاقیت و با ۰ درصد دارای کمترین میزان توجه بودند. آنچه گویاست مؤلفه ابراز وجود در هر دو کتاب راهنمای معلم در قسمت اهداف بیشترین توجه را داشته و مؤلفه های خلاقیت در دو کتاب راهنمای معلم مورد بی توجهی قرار گرفته است. سوال فرعی ۲- تا چه میزان در کتب درسی دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟

جدول شماره ۳- (توزیع میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در محتوای کتب درسی دین و زندگی دوره

متوسطه)

دوازدهم		یازدهم		دهم		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰	۰	۰	۰	۰.۴۹	۵	خلاقیت
۰	۰	۰	۰	۰.۳۹	۴	تفکر انتقادی
۰	۰	۰	۰	۱.۱۹	۱۲	ابراز وجود
۰	۰	۰	۰	۲.۰۹	۲۱	مجموع
۰		۰		۲۱		تعداد جمله های مرتبط
۱۵۰۲		۱۲۴۱		۱۰۰۱		تعداد کل جملات
۰		۰		۲.۰۹		درصد

در بررسی سؤال فوق از سیاهه تحلیل محتوا که بر اساس مبانی نظری تهیه و اعتباریابی شده است استفاده شد. اولین ویژگی این سیاهه همخوانی داشتن با سیاهه تحلیل اهداف میباشد. در این قسمت محتوای کتابهای دین و زندگی پایه دهم، یازدهم و دوازدهم دوره متوسطه مورد تحلیل قرار گرفته است. واحد تحلیل در کتب مذکور جملات مندرج در کتابهای درسی و کتابهای راهنمای معلم میباشد که این جملات در شرایط مختلف متن درس، پرسشها، تمرین و فعالیتها مورد توجه قرار گرفتند.

آنچه که از جدول گویاست، این است که از مجموع ۱۰۰۱ جمله مندرج در کتاب دین و زندگی پایه دهم ۲۱ جمله و از ۱۲۴۱ جمله کتاب دین و زندگی پایه یازدهم ۰ جمله و از مجموع ۱۵۰۲ جمله مندرج در کتاب دین و زندگی پایه دوازدهم ۰ جمله در ارتباط با مؤلفه های خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود بوده است.

در کتاب درسی دین و زندگی پایه دهم مؤلفه ی ابراز وجود با ۱.۱۹ درصد دارای بیشترین توجه و مؤلفه تفکر انتقادی با ۰.۳۹ درصد کمترین توجه را دارا بودند. در کتاب درسی دین و زندگی پایه یازدهم سه مؤلفه خلاقیت و تفکر انتقادی و ابراز وجود مورد غفلت و بی توجهی قرار گرفتند. در کتاب درسی دین و زندگی پایه دوازدهم مؤلفه های خلاقیت و تفکر انتقادی و ابراز وجود مورد غفلت قرار گرفتند.

سوال فرعی ۳- تا چه میزان در کتب راهنمای معلم دین و زندگی دوره متوسطه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود توجه شده است؟

جدول شماره ۴- (توزیع میزان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و اراز وجود کتاب راهنمای معلم دین و زندگی دوره متوسطه)

دوازدهم		یازدهم		دهم		
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰.۲۳	۸	۰.۲۱	۴	۰.۲۱	۴	خلاقیت
۰.۰۵	۲	۰.۵۲	۱۰	۰.۱۵	۳	تفکر انتقادی
۲.۰۵	۷۱	۳.۳۳	۶۳	۲.۴۳	۴۶	ابراز وجود
۲.۳۴	۸۱	۴.۰۷	۷۷	۲.۸۰	۵۳	مجموع
۸۱		۷۷		۵۳		تعداد جمله های مرتبط
۳۴۵۹		۱۸۹۰		۱۸۹۰		تعداد کل جملات
۲.۳۴		۴.۰۷		۲.۸۰		درصد

برای بررسی سؤال فوق کتب راهنمای معلم دین و زندگی پایه های دهم، یازدهم، دوازدهم دوره متوسطه با استفاده از سیاهه تحلیل محتوا که بر اساس مبانی نظری پژوهش تدوین شده بود مورد تحلیل قرار گرفتند.

بر اساس سیاهه تحلیل محتوای کتاب راهنمای معلم میزان توجه برنامه ریزان درسی به مؤلفه های عزت نفس، مسئولیت پذیری و خودشکوفایی مورد بررسی قرار گرفت. واحد تحلیل در این قسمت نیز جملات مندرج در کتب راهنمای معلم میباشد که پس از

مطالعه هر صفحه از کتاب در صورت وجود جمله های مرتبط، آن جملات شمارش و در جدول تحلیل ثبت شد. کتابهای راهنمای معلم دین و زندگی دوره متوسطه در سه بخش تنظیم شده و در هر سه کتاب فصلها یا همان واحدها به صورت جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.

در اول هر فصل جدولی شامل: اهداف، مفاهیم اصلی، وسایل کمک آموزشی، روشهای ارزشیابی است. در بخش دوم توصیه هایی برای روش تدریس و انجام فعالیتهای و ارزشیابی یادگیری دانش آموزان تدوین شده است. بخش سوم شامل دانستنی های معلم بوده که در آن اطلاعات و مبانی نظری در مورد موضوعات هر فصل ارائه میگردد. در اینجا به بررسی مؤلفه های عزت نفس، مسئولیت پذیری و خودشکوفایی در سه کتاب مذکور پرداخته شده است.

آنچه از جداول گویا است این است که از مجموع ۱۸۹۰ جمله کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دهم ۰.۲۱ درصد به خلایقیت، ۰.۱۵ درصد به تفکر انتقادی و ۲.۴۳ درصد به ابراز وجود پرداخته است. از مجموع ۱۸۹۰ جمله کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه یازدهم ۰.۲۱ درصد به خلایقیت، ۰.۵۲ درصد به تفکر انتقادی و ۳.۳۳ درصد به ابراز وجود پرداخته است. از مجموع ۳۴۵۹ جمله کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دوازدهم ۰.۲۳ درصد به خلایقیت، ۰.۰۵ درصد به تفکر انتقادی و ۲.۰۵ درصد به ابراز وجود پرداخته است.

با توجه به جدول مؤلفه های ابراز وجود با ۲.۴۳ درصد در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دهم و مؤلفه های ابراز وجود با ۳.۳۳ درصد در راهنمای معلم دین و زندگی پایه یازدهم و مؤلفه های ابراز وجود با ۲.۰۵ درصد در راهنمای معلم دین و زندگی پایه دوازدهم دارای بیشترین میزان توجه هستند.

مؤلفه تفکر انتقادی در کتاب راهنمای معلم پایه دهم با ۰.۱۵ درصد و مؤلفه های خلایقیت در کتاب راهنمای معلم پایه یازدهم با ۰.۲۱ درصد و تفکر انتقادی در کتاب راهنمای معلم پایه دوازدهم با ۰.۰۵ درصد کمترین توجه را داشتند. در یک جمع بندی نیز میانگین سهم توجه به خلایقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در کتاب راهنمای معلم دین و زندگی پایه دهم ۲.۸۰ درصد و در پایه یازدهم ۴.۰۷ درصد و در پایه دوازدهم ۲.۳۴ درصد بوده است. در مجموع در کتب مذکور مؤلفه های ابراز وجود بیشترین میزان توجه و مؤلفه های تفکر انتقادی و ابراز وجود مورد بی توجهی قرار گرفته است.

بحث و نتیجه گیری

برای پاسخ به سوالات اصلی و فرعی پژوهش تلفیقی از روشهای تحقیق به کار گرفته شد. نخست کلیه منابع و متون علمی در دسترس (کتابها، مقالهها، اسناد) در زمینه خلایقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. با پشتوانه این مطالعه سیاهه ای استخراج شد با استفاده از سیاهه موجود میزان پرداختن به هر یک از این مؤلفهها در برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه مشخص گردید. یافتهها نشان دهنده آن است که در پایه دهم کتاب درسی دین و زندگی بیشترین توجه مربوط به مؤلفه ابراز وجود با ۱.۱۹ و در کتاب راهنمای معلم همان مقطع بیشترین توجه به مؤلفه ابراز وجود با ۲.۴۳ است. و کمترین توجه در کتاب درسی دین و زندگی پایه دهم مربوط به مؤلفه تفکر انتقادی با ۰.۳۹ درصد و کمترین توجه در کتاب راهنمای معلم مربوط به مؤلفه های خلایقیت با ۰.۲۱ بوده است. در پایه یازدهم کتاب درسی دین و زندگی مؤلفه های خلایقیت و تفکر انتقادی و ابراز وجود با ۰ درصد مورد بی توجهی قرار گرفتند و در کتاب راهنمای معلم همان مقطع بیشترین توجه به مؤلفه های ابراز وجود با ۳.۳۳ است. و کمترین توجه در کتاب راهنمای معلم مربوط به مؤلفه های خلایقیت با ۰.۲۱ بوده است.

در پایه دوازدهم کتاب درسی دین و زندگی مؤلفه های خلایقیت و تفکر انتقادی و ابراز وجود با ۰ درصد مورد غفلت قرار گرفتند و در کتاب راهنمای معلم همان مقطع بیشترین توجه به مؤلفه ابراز وجود با ۲.۰۵ است. و کمترین توجه در کتاب راهنمای معلم مربوط به مؤلفه های تفکر انتقادی ۰.۰۵ بوده است. بر این اساس با توجه به اهمیت و ضرورت مؤلفه های خلایقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود در برنامه درسی دوره متوسطه ضروری است که برنامه درسی در دوره متوسطه بویژه در آموزش درس دین و زندگی مورد بازنگری اساسی قرار گیرد.

در راستای مقاله حاضر نیز (Thi Bich lieu Tran, Thi Nhat Ho, Sarah V. Mackenzie, Long Kim le (2017) گزارش می دهند که محتوای مناسب کتب آموزشی می تواند نقش موثری در ایجاد خلایقیت در دانش آموزان ایفا کند که با نتایج مقاله حاضر همخوانی دارد.

(Eskja Vero, Edi Puka. (2018) در تحقیقات خود از تفکر انتقادی یاد می کند و به این نتیجه رسیدند که تفکر باید بخشی از فرایند تدریس شود و در کتب آموزشی توجه بیشتری به این مؤلفه شود که با نتایج تحقیق حاضر هم سو می باشد.

نتایج این مقاله با نتایج مقاله (2018). Abdurrezzak Gultekin, Aysel A. Ozdemir, Funda Budak. که در خصوص جرات ورزشی قاطعیت و ابراز وجود در افزایش مهارت های ارتباطی افراد است هم سو بود در این مقاله به مزیت ابراز وجود در زندگی اجتماعی افراد توجه شده است که فقدان ابراز وجود را دال بر عدم رفتار های مثبت و ارتقاء تحصیلی و زندگی اجتماعی افراد می داند.

خانی در تحقیقی با عنوان تاثیر آموزش مهارت های زندگی (ابراز وجود) بر بهبود شاخص های سلامت روانی و کیفیت زندگی بیماران انجام داد که آموزش مهارت زندگی در ارتقاء کیفیت زندگی افراد نقش به سزایی دارد از این جهت یافته های این تحقیق با مقاله حاضر همخوانی دارد.

منابع و مراجع

- ۱- آل آقا، فائقه (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی سال دوم راهنمایی از نظر سطوح خلاقیت گیلفورد، پایان نامه کارشناسی ارشد ، شهر ری :دانشگاه پیام نور.
- ۲- خادمیان، عبدالله(۱۳۸۸). خلاقیت و نوآوری در آموزش و پرورش (فرهنگ آموزش). فصلنامه آموزشی/پژوهشی/تحلیلی/خبری و اطلاع رسانی ، سال پنجم ، شماره ۱۳ و ۱۲.
- ۳- وستون، آنتون. خلاقیت تفکر انتقادی ، ترجمه کاوه بویری(۱۳۹۳). تهران. انتشارات کتاب آمه.
- ۴- فتحی آذر اسکندر، ادیب یوسف ، هاشمی تورج ، بدری گرگری رحیم ، غریبی حسن (۱۳۹۲) . اثربخشی آموزش راهبردی تفکر بر تفکر انتقادی دانش آموزان ، عنوان نشریه : پژوهش های نوین روانشناختی (روانشناسی دانشگاه تبریز): بهار ۱۳۹۲، دوره ۸، شماره ۲۹"از صفحه ۲۱۶-۱۹۵.
- ۵- خانی ، فاطمه ، صمصام شریعت(۱۳۹۳) . تاثیر آموزش مهارت های زندگی بر بهبود شاخص های سلامت روان و کیفیت زندگی بیماران مبتلا به دیابت . مجله دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی . دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان ، دوره ۱۵، شماره ۵۷، ص ۸۱-۹۷.
- ۶- ساداتیان ، سید اصغر (۱۳۹۵) . مهارت های زندگی (برای نوجوانان ، جوانان و بزرگسالان) ، تهران، انتشارات ما و شما.
- ۷- گلمن ، دانیال (۱۳۹۶) . هوش هیجانی (خودآگاهی هیجانی ، خویشترداری، همدلی و یاری به دیگران) ، ترجمه نسرين پارسا ، انتشارات رشد .
- ۸- شاه حسینی ، علی ، کاووسی ، اسماعیل (۱۳۹۶) . نوآوری و کارآفرینی ، تهران، انتشارات آبیژ.
- ۹- فتحی واجارگاه ، کوروش ، اصول و مفاهیم برنامه ریزی درسی ، تهران ، انتشارات علم استادان، ۱۳۹۵ ش
- ۱۰- مشایخ ، فریده ، فرایند برنامه ریزی آموزشی ، تهران ، انتشارات مدرسه ، ۱۳۸۹ ش .
- ۱۱- ملکی ، حسن . (۱۳۹۵) . برنامه ریزی درسی آموزش متوسطه . تهران : انتشارات سمت
- ۱۲- ملکی ، حسن . (۱۳۹۵) . برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل) . تهران : انتشارات پیام اندیشه.
- ۱۳- نوریان ، محمد . تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی ایران ، تهران ، انتشارات گویش نو ، ۱۳۹۵ ش .
- ۱۴- یار محمدیان ، محمد حسین ، اصول برنامه ریزی درسی ، تهران ، انتشارات یادواره کتاب ، ۱۳۹۵ ش .

15-Thi Bich lieu Tran,Thi Nhat Ho,Sarah V.Mackenzie , Long Kim le . (2017). Developing assessment criteria of a lesson for creativity to promote teaching for creativity .journal homepage : www.elsevier.com/locate/tsc.

16-Eskja Vero,Edi Puka.(2018).The effectiveness of critical thinking in higher education.On-Line Journal Modelling the New Europe.

17-Abdurrezzak Gultekin,Aysel A.Ozdemir,Funda Budak.(2018).The effect of assertiveness education on communication skills given to nursing students. International Journal of Caring Sciences.January-April 2018 Volume 11/Issue 1/Page 395.